

НОМІНАЦІЯ ПІДСОБНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРИМІЩЕНЬ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У сучасній діалектології усталився системний підхід у вивченні різних тематичних груп лексики. Лексика, пов'язана з будівництвом і побутом усе частіше привертає увагу дослідників, котрі намагаються простежити зв'язки між розвитком лексичної системи мови й матеріальною та духовною культурою народу. Праці К. Глуховцевої [1], Л. Дорошенко [2], М. Никончука [4], О. Євтушка [3], Л. Тищенко [5] створили значну емпіричну базу свідчень про лексику будівництва, її склад, особливості семантичної й формальної структури, особливості формування, але номінація та закономірності виникнення таких номенів у східноpodільських говірках не були предметом аналізу, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Предметом нашого опису є назви підсобних господарських приміщень у східноpodільських говірках, що знаходяться на території західної Черкащини, східної Вінниччини, північно-західної Кіровоградщини.

Лексико-семантичну групу на позначення підсобних господарських приміщень формують лексеми, що реалізують такі семи: 'приміщення для реманенту', 'відгороджене місце в коморі для зберігання зерна', 'приміщення для зберігання зерна', 'приміщення для просушування снопів', 'будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.', 'приміщення для зберігання кукурудзи', 'приміщення для полови', 'місце для молотьби, очищення та просушування зерна'. Позалінгвальні чинники, а саме форма господарювання, зумовили явище полісемії багатьох лексем, які репрезентують названі семи. Наприклад, лексема *ко¹мора*, давнє запозичення з грецької чи латинської мови (ЕСУМ, II, 540), у сучасній українській мові відома зі значеннями 'окрема будівля для зберігання зерна', 'приміщення в житловому будинку, де зберігають продукти', 'склад' (СУМ, IV, 247). У східноpodільських говірках лексема має широку семантичну структуру, оскільки реалізує семи 'приміщення для реманенту', 'приміщення для зберігання зерна', 'будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.', 'приміщення для зберігання кукурудзи', 'приміщення для полови', 'місце для молотьби, очищення та просушування зерна'. Лексема *ш¹она* в досліджуваних говірках позначає 'приміщення для реманенту', 'приміщення для полови', 'будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.', 'приміщення для зберігання зерна', 'приміщення для утримування корів у домашньому господарстві', 'приміщення, куди заносять вулики на зиму', 'приміщення для коней', 'приміщення для утримування свиней у домашньому господарстві'. Лексема *ш¹она* відома в українській мові від XVII ст. (Ястремська, 140) зі значенням 'навіс, сарай'. У Словнику за редакцією Б. Грінченка лексема кодифікована зі значенням 'навіс, сарай, з двома, рідко трьома стінками для возів і господарських знарядь' (Грінченко, IV). Словник української мови реєструє лексему *ш¹она* зі значенням 'покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т.ін' (СУМ, XI, 509). М. Фасмер вказує на те, що лексема була запозичена з німецької мови через польське посередництво (Фасмер, IV, 466). Запозичена з балтійських мов (ЕСУМ, II, 467), лексема *к¹лун'а* зареєстрована в СУМ зі значенням 'будівля для зберігання снопів, соломи, а також для молотьби, віяння тощо' (СУМ, IV, 191). У східноpodільських говірках лексема *к¹лун'а* позначає 'приміщення для зберігання зерна', 'приміщення для просушування снопів', 'будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.', 'приміщення для зберігання сіна', 'приміщення для полови', 'місце для молотьби, очищення та просушування зерна', 'приміщення для реманенту'. Номен *хл'іў* кодифіковано в СУМ зі значенням 'будівля для утримування свійської худоби та птиці' і з ремаркою *рідко* у значенні

‘сарай’ (СУМ, XI, 72). У досліджуваних говірках, крім названих сем, лексема позначає приміщення для зберігання реманенту та приміщення для зберігання зерна. Багатозначною у східноpodільських говірках є лексема *по|в'ітка*, яка відома СУМ зі значеннями ‘господарське приміщення для утримування домашніх тварин або зберігання сільськогосподарського реманенту’ (СУМ, VI, 674). Лексему важають етимологічно спорідненою з лексемою *хл'іу* і такою, що походить від праслов'янського *rovety* ‘накриття’ (ЕСУМ, IV, 469). Зі значенням ‘будівля для сільськогосподарського реманенту’ слово відоме багатьом говіркам української мови (АУМ, I, к. 288). У східноpodільському арелі реєструємо лексему *по|в'ітка* у реалізації таких сем: ‘будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.’, ‘приміщення для полови’, ‘приміщення для просушування снопів’, ‘житло з плетених з лози стін, обмазаних глиною, хата-мазанка’, ‘приміщення для реманенту’. Із тюркських мов запозичено лексему *сарай*, де вона позначала будинок, палац, кімнату для житла, стійло, сарай для возів (ЕСУМ, V, 180). У східноpodільських говірках номен позначає будівлю для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін., приміщення для зберігання сіна, приміщення для зберігання кукурудзи, приміщення для полови, місце для молотьби, очищення та просушування зерна, приміщення для реманенту, приміщення для коней, приміщення для утримування свиней, корів. Ці лексеми, які з такими чи подібними значеннями функціонують і в сучасній літературній мові, покривають весь ареал Східного Поділля.

Специфічні ж назви підсобних господарських приміщень займають значно менші ареали, формуючи острівні явища у декількох говірках. У більшості номенів на позначення підсобних господарських приміщень прослідковуються чіткі мотиваційні зв'язки. Мотиваційною основою для однослівних номінацій є:

- призначення приміщення: *п'ід^мсобка*, *приклад* ‘приміщення для реманенту’, ‘неопалюване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, різних речей тощо’, *склад* ‘приміщення для зберігання зерна’, *кладова* ‘приміщення для зберігання кукурудзи’, ‘приміщення для зберігання зерна’, ‘окрема неопалювана кімнатка в хаті для зберігання їстівних припасів та різних речей’, ‘приміщення для реманенту’, ‘підсобне приміщення господарського значення’, *кладоўка* ‘приміщення для реманенту’. Лексема *підсобка* є дериватом лексеми *підсобити*, запозиченої з російської мови (ЕСУМ, IV, 396). Решта номенів походять від дієслова *класти*.

- назва предметів, які зберігаються в такому приміщенні: *ре^нманентна* ‘приміщення для реманенту’;

- назва сільськогосподарської продукції, яка зберігається в такому приміщенні: *сно|парн'а* ‘приміщення для просушування снопів’, *по|лоўник*, *по|л'іўник* ‘приміщення для полови’, *куку|рузник* ‘приміщення для зберігання кукурудзи’;

- назва продукту, який просушували в такому приміщенні: *с'і|нажник*, *с'і|н:ик*, субститутивні форми *с'іл'ник*, *с'іл|ник* ‘будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.’ Лексеми *ко|тиц'а*, *ст'і|жки* на позначення приміщення для просушування снопів, *ст'і|жок* ‘приміщення для полови’ у східноpodільських говірках є вторинними номінаціями.

- особливості будови та функція реалії: *п'ідна|в'ес*, *подна|в'ес*, *п'ідна|в'іс* ‘приміщення для зберігання сіна’, ‘приміщення для полови’, ‘приміщення для зберігання кукурудзи’, ‘будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.’, *на|в'іс*, *на|в'ес*, *накри|т'а*, *п'ідна|в'еска* ‘приміщення для зберігання сіна’;

- назва продукту, який просушували, і функція реалії: *с'іно|вал*, *с'іноз|вал*, *с'іно|схоў*, *с'іно|сховище* ‘приміщення для сушіння сіна’, *зе^рнос|ховище* ‘приміщення для зберігання зерна’. Номен *зе^рнос|ховище* на позначення відгородженого місця в коморі для зберігання зерна є вторинною метонімічною назвою.

- функції приміщення: *накри|т'а* ‘приміщення для зберігання сіна’, *су|ш'ілки* ‘приміщення для зберігання кукурудзи’;

- назва особи, яка працює в такому приміщенні: *маїстерн'а, маст'ірс'ка, сл'ісарка*. У декількох говірках на позначення приміщення для реманенту зафіксовано лексему *маш'тарка*. Мовці самі зауважують, що ця лексема є дуже давньою: *бат'ки моїй говорили маш'тарка* (с.Черповоди Уманського р-ну Черкаської обл.). Словник української мови реєструє лише слова *машталір* 'візник' та *маштарня* 'майданчик або закрите приміщення для верхової їзди і тренування коней' (СУМ, IV, 658). Очевидно, лексема *маш'тарка* утворена за допомогою форманта -к- від запозиченої з німецької мови через польське посередництво лексеми *marstal* 'стайня' (ЕСУМ, III, 425). І в давнину в *маштарках* зберігали необхідний реманент для ремонту возів. У Словнику Білецького-Носенка зареєстровано лексеми *машталірка* 'дружина візника', *машталіренко* 'син візника', *машталірівна* 'донька візника', *машталірувати* 'бути візником' (Б-Н).

- дія, яку виконували, облаштовуючи частину приміщення для певного сільськогосподарського продукту: *за'с'ік, за'с'іка* 'приміщення для половини', 'приміщення для зберігання кукурудзи', 'місце для молотби, очищення та просушування зерна', *заго'рожжа* 'приміщення для зберігання кукурудзи'. Лексеми *за'с'ік* і *заго'рожжа* на позначення приміщення для зберігання зерна є метонімічним перенесенням назви із частини на ціле. Більшість номенів на позначення відгородженого місця в коморі для зберігання зерна є безафіксними віддієслівними дериватами: *відділяти* → *в'ід':іл*, *відсікати* → *в'ід'с'ік*, *загородити* → *загорода, заго'рожжа, засікати* → *за'с'ік, за'с'іка, су'с'ік*. Лексема *засто'ронок* позначає у досліджуваних говірках відгороджене місце в коморі для зберігання зерна. Відома загальнонародній мові зі значенням 'бокове місце, відділення у хліві, амбарі для складення чого-небудь' (СУМ, III, 329), вона є дериватом лексеми *сторона* (ЕСУМ, V, 428) і у східноpodільських говірках формує острівні ареали. У багатьох говірках відгороджене місце в коморі для зберігання зерна номінують загальнонародними лексемами *вугол, угол, куток, місце*.

- опосередковано мотивовані назвами дій: лексема *саж* 'приміщення для зберігання кукурудзи', похідна від питомого *садити* (ЕСУМ, 5, 163), у досліджуваних говірках ще позначає 'літне дерев'яне приміщення для утримування свиней'. Лексема *закро'ма* у східноpodільських говірках позначає приміщення для зберігання зерна. З таким значенням назва відома правобережночеркаським говіркам (Лисенко). Очевидно, лексема споріднена з праслов'янським *kroma* 'обрізаний край чого-небудь', що походить з *krem 'різати, відокремлювати' (ЕСУМ, III, 102). Лексема *т'ік* та її похідна *т'ічок / то'чок* 'громадське приміщення для для молотби, очищення та просушування зерна', 'приміщення для зберігання кукурудзи' відома ще в праслов'янську епоху, де позначала 'утопане для молотби місце', буквально місце бігу коней, за допомогою яких молотять. Назва пов'язана з чергуванням голосних з *tekti 'бігти, текти' (ЕСУМ, V, 578). Лексема *гу'мен:ик*, що у східноpodільських говірках позначає місце для молотби, очищення та просушування зерна, є похідною від праслов'янського *gumьno, яку пов'язують із первісним способом молотіння за допомогою худоби, що топтала снопи (ЕСУМ, I, 619).

Більшість лексем на позначення підсобних приміщень у говірках Східного Поділля є питомими, паралельно з ними функціонують запозичені номени. Незначні ареали утворює в досліджуваних говірках запозичена з тюркських мов лексема *ам'бар* (ЕСУМ, I, 66), її фонетичні варіанти із протетичним приголосним [г] – *гам'бар* та субституцією [н] – [м] *ан'гар*, що позначають 'приміщення для зберігання зерна, кукурудзи'. Лексема *амбар* маркована Словником української мови як розмовна (СУМ, I, 64). Лексема *ов'ін*, зафіксована на позначення будівлі для зберігання снопів, сіна, половини, а також для молотби, віяння і т. ін., очевидно, запозичена з білоруської чи російської мов, і яку вважають спорідненою із литовським *javiena* 'поле з-під ярини', *jauja* 'клуна' (ЕСУМ, IV, 150).

У східноpodільських говірках на позначення будівлі для зберігання снопів, сіна, половини, а також для молотби, віяння і т. ін. вживають загальнонародну лексему *сто'дола* (СУМ, IX, 723) та її фонетико-граматичні варіанти *сто'дол, сто'дон*. На думку етимологів, лексема є давнім запозиченням із польської мови, де позначає клуню (ЕСУМ, V, 423).

Лексема *сапетка* та її фонетичний варіант *штапетка* у досліджуваних говірках позначає приміщення для зберігання кукурудзи, і очевидно, первісно означала приміщення, у якому зберігали сапети (з тюркської кошики) (ЕСУМ, V, 179).

Номен *шалаш*, що позначає семи 'приміщення для зберігання кукурудзи', 'приміщення для зберігання сіна', 'приміщення для полови', походить з тюркських мов, відомий на позначення намету, палатки (Фасмер, IV, 397). Назва *бункер* 'приміщення для зберігання кукурудзи' запозичена з англійської мови, де позначає 'вугільний ящик' (ЕСУМ, I, 296).

Отже, ядро лексико-семантичної групи назв підсобних приміщень становлять питомі лексеми, мотивовані призначенням приміщення, назвою сільськогосподарської продукції, яка зберігається, просушується в такому приміщенні, особливостями будови та функцією реалії, дією, яку виконували, облаштовуючи частину приміщення для певного сільськогосподарського продукту. Незначна кількість спеціальних лексем на позначення підсобних господарських приміщень зумовлена способом господарювання на Східному Поділлі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнослов'янських говірок: дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01 / Глуховцева Катерина Дмитрівна; Дніпропетр. держ. ун-т – К., 1992. – 423 с.
2. Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Дорошенко – К., 1999. – 19 с.
3. Евтушок А. Н. Лексика сільського строительства в українських западнополюських говорах : автореф. дисс. ... на соискание науч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А. Н. Евтушок. – К., 1989. – 19 с.
4. Никончук М. В. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / Никончук М. В., Никончук О. М. – Житомир, 1990. – 396 с.
5. Тищенко Л. М. Структурна організація і динаміка побутової лексики південно-слов'янських говірок : дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01 / Тищенко Лариса Миколаївна. – К., 2002. – 410 с.

ДЖЕРЕЛА

- АУМ – Атлас української мови. В 3-х т. – / Ред. кол: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984–2001.
- Грінченко – Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1–4.
- Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 422 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
- СУМ – Словник української мови : в 11-ти томах / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / [Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина; 2-е изд., стереотип.]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.
- Ястремська – Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Тетяна Ястремська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 424 с.

У статті здійснено опис репрезентантів лексико-семантичної групи на позначення підсобних господарських приміщень, вказано на мотиваційні ознаки, релевантні для їх номінації у східноподільських говірках.

Ключові слова: *лексико-семантична група, назви господарських приміщень, східноподільські говірки, номінація.*

The article deals with the systemic description of the representatives of the lexical semantic group naming auxiliary household buildings, motivational features which are relevant for these names in the dialects of Eastern Podillya are elucidated.

Key words: *lexico-semantic group, , nomination, names of auxiliary household buildings, dialects of Eastern Podillya.*

ТЕКСТИ ПРО ЧУДА З НАДДНІСТРЯНЩИНИ: СТРУКТУРНА СПЕЦИФІКА

Діалектний текст (далі – ДТ) – одна із форм презентації лінгвальної та нелінгвальної інформації. Відомі різні підходи до вивчення тексту, виокремлено й описано текстові категорії як “комплекс структурно-семантичних властивостей” [6, с. 414; див. також 4; 5; 7].

Із-поміж основних і найбільш усталених категорій діалектного тексту – категорія *цілісності*, що об’єднує окремі частини у текстову цілість, становить сукупність тематичної, комунікативної та структурної єдностей. Ця текстова категорія також “реалізується через континуум та колізію” [5, с. 144], які характеризують і *зв’язність* тексту. І. Ковалик виокремлює два типи зв’язності: радіальну (за співвіднесеністю) та лінійну, “коли окремі частини зв’язані безпосередньо одна з одною, залежать одна від одної” [6, с. 412].

Г. Солганик вказує на три типи зв’язку в текстах: ланцюговий (кожне наступне висловлення розвиває попереднє), паралельний (всі висловлювання паралельні зачинові, при одному суб’єкті є різні предикати) та приєднувальний (принцип побудови висловлення, при якому додаткова інформація приєднується до основного повідомлення) [9, с. 103–113].

Когезія як особливий вид зв’язку забезпечує цілісність, єдність та “логічну послідовність (темпоральну і/або просторову), взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій” [4, с. 74; див. також 5; 7].

Членованість як текстова категорія виражається в можливості поділу тексту на частини. За “принципом логічної організації мовлення” дослідники виокремлюють такі елементи, як складне синтаксичне ціле, абзац, висловлення, надфразова єдність [5, с. 150; пор.: 6, с. 415; 7, с. 38–41].

Категорія *інформативності* – змістова категорія, що репрезентує спосіб, ступінь/повноту передачі інформації. Розрізняють такі типи інформації в тексті: змістовно-фактуальну, яка завжди виражена вербально і відображає об’єктивну реальність, змістовно-концептуальну як вияв індивідуально-авторського розуміння та переосмислення фактів, подій та процесів та підтекстову – приховану [4, с. 28].

Текстова категорія *континууму* стосується часу і простору. Зазвичай розрізняють континуум нехудожніх і художніх текстів. В останніх хронотоп здебільшого ускладнений, він є одним із найважливіших елементів у “побудові смислової структури тексту” [5, с. 179]. Темпоральність, як і локальність, у текстах поділяють на три види: об’єктивну (відтворення реального часу), концептуальну (подієву) та художню [див. 2; 10].

Тональність тексту, його оцінність, емоційно-експресивне ставлення мовця до того, про що йдеться в тексті, творять категорію *модальності* [5]. Це текстова категорія, яка відображає психологічну настанову автора тексту, саме вона посилено діє на адресата. Ця ознака тісно пов’язана з категорією *антропоцентричності*, що представлена поняттями адресанта (творець тексту, мовець) і адресата (одержувач інформації, реципієнт). Обидва ці поняття є однаково важливими. З одного боку, “справжня сутність тексту завжди виявляється на межі двох свідомостей, двох суб’єктів, [...] свідомість того, хто сприймає, ніяк не можна нейтралізувати” [1, с. 310]. З іншого – мовець становить “своєрідне осердя тексту, яке концентрує усі його категорії, пронизує єдиним світоглядом, визначає композиційно-структурну форму” [5, с. 188].

У статті маємо на меті з’ясувати структурну специфіку діалектних текстів та проаналізувати вияви його текстових категорій. Для опису обрано діалектні тексти про чуда з Наддністрянщини, записані експедиційним методом у упродовж 2010–2011 рр. у Львівській області.

На підставі аналізу корпусу записаних матеріалів здійснено тематичний поділ ДТ про чуда на такі мікрогрупи: тексти про зцілення, про кару та про історію чудодійних місць.